

18. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1996. – 284 с.

Полюжин Михайло, Остапчук Анна. Типологія та ключові функції концептів. Типологія концептів перебуває в центрі наукових пошуків багатьох дослідників сьогодення. Напрями їхніх досліджень різняться залежно від наукових уподобань лінгвістів. Мета статті полягає в аналітичному огляді класифікацій концептів та їхніх ключових функцій, серед яких виділено такі, як мінімізація, диференціація, репрезентація, оцінність та заступництво. У статті проаналізовано основні підходи до визначення поняття «концепт»: лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний, – запропоновані вітчизняними та зарубіжними вченими. У межах когнітивного підходу типологію концептів представлено відповідно до двох параметрів: належність концепту до певної групи носіїв та його змістове наповнення. У типологічному аналізі, запропонованому В. Іващенко, ментальні структури поділяються на індивідуальні, групові (вікові, соціальні) та загальнонаціональні. Другий підхід проілюстровано за допомогою типології А. Бабушкіна, що включає такі типи концептів, як мисленнєва картинка, схема, фрейм, сценарій, інсайт і калейдоскопічні концепти. Наведено різні погляди щодо розуміння сутності, природи та структури концепту, розглянуто різні класифікації концептів за ступенем абстракції, значимості, структури, репрезентації й характеру їх спостережуваності. Зроблено висновок щодо перспективності подальших досліджень і створення більш досконалої типології.

Ключові слова: поняття, концепт, структура, класифікація, типологія, концептосфера.

Poluzhyn Michael, Ostapchuk Anna. A Typology And Main Functions Of Concepts. The issue of mental constructs and its main functions has been extensively studied in recent years. According to the perspective of modern cognitive linguistics the typology of concepts in terms of their number and types is problematic in a number of ways even within one approach. The general purpose of the article is to check the scientific observation on the types of concept in Russian linguistics and to obtain new information. The article deals with the concept – one of the basic units of cognitive linguistics and its main functions such as minimization, representation, differentiation, evaluation and substitution. Specific features and various approaches (linguocognitive and linguoculturological) are analyzed in it. Within the framework of the cognitive approach two types of concepts has been proposed according to the several parameters such as group membership and content. In the first case, as V. Ivashenko has observed mental units are fallen into three types: individual, group (age-specific and social) and national. In the words of A. Babushkin the typology of concepts may be represented in the following ways: mental pictures, schema, hyponymia, frame, script, insite and kaleidoscopic concepts. In the article the different points of view on understanding of the essence, nature and structure of concept are shown, the classifications of conceptare considered. Different classifications of concepts with regard to their representation in language, degree of abstraction, character of observability, degree of significance, etc. are analysed. The possible trends in research and the elaboration of the most complete typology of concepts are planned.

Key words: notion, concept, structure, classification, typology, conceptosphere.

Стаття поступила в редколлегию
16.01.2015 г.

УДК 81-13

Еліна Розвод

Методи дослідження лінгвокультурних концептів

У статті розглянуто методи дослідження лінгвокультурних концептів, особливу увагу приділено концептуальному аналізу. Вивчено особливості застосування різних типів концептуального аналізу та етапи його проведення: визначення преференціальної ситуації, до якої належить концепт; вивчення лексикографічних визначень, етимології лексичної одиниці, концепту в різних контекстах (у філософії, науці, поезії, прозі, живописі, музиці, скульптурі, метафорі, метонімії, прислів'ях, приказках тощо); дослідження асоціативних зв'язків лексичних одиниць, котрі позначають концепт. Концептуальний аналіз спрямований на визначення змісту концепту та особливості його побудови. Значну увагу звернуто також на актуальність використання під час дослідження концептів асоціативного експерименту та дефініційного аналізу. Зазначено, що вільним асоціативним експериментом послуговуються при відтворенні мовної картини світу, адже його засобами можна

відтворити соціальний портрет. Під час дослідження концепту за допомогою аналізу дефініції розглянуто як достатньо повне й об'єктивне джерело формалізації змістової структури слова.

Ключові слова: ядро, периферія, дефініція, метод, аналіз, концепт.

Постановка наукової проблеми та її значення. Виникнення та затвердження в лінгвістиці поняття «концепту» позначило новий щабель в осягненні закономірностей, способів й особливостей взаємодії мови, культури та свідомості, а також нові аспекти взаємодії лінгвістики й культурології.

На сучасному етапі розвитку когнітивної лінгвістики основними науковими напрямками дослідження концептів є лінгвокогнітивний та лінгвокультурний. Під час лінгвокогнітивного підходу концепт досліджують як ментальну одиницю знань про навколишній світ. Польову модель концепту представлено в термінах ядра та периферії [7; 10], а семантику номінативних одиниць розглянуто як засіб доступу до змісту концепту [10, с. 13–16]. При лінгвокультурному підході концепт визначають як базову одиницю культури, яка володіє образним, понятійним і ціннісним компонентами [5], що припускає вивчення специфіки національної концептосфери як рух від культури до пізнання.

Мета статті – дослідження наукових методів вивчення структури концепту як способу вивчення концептуальної будови мови.

Завдання статті – розгляд і тлумачення сучасних методик дослідження лінгвокультурних концептів.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Головне завдання концептивістики полягає в тому, щоб дослідити й системно описати концепти певної мови за допомогою лінгвістичних засобів, тобто мовноконцептуальні картини світу, ураховуючи можливу лакунарність концепту або його окремих складників.

Сьогодні розроблено декілька методик дослідження концептів. Найбільш актуальні прийоми й методики концептуального аналізу. Концептуальний аналіз, що передбачає моделювання й опис концептів як один зі способів реконструкції мовно-концептуальної картини світу, засвідчений у працях Т. Радзівської, Г. Яворської, Н. Слухай, О. Селіванової, Л. Лисиченко, Н. Мех, І. Чернишенко та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Лінгвістичні методи мають давню історію. У радянському мовознавстві 40–50 років три ключові поняття визначали погляди на проблему методу – «методика», «метод», «методологія». *Методику* розуміємо як сукупність прийомів спостереження й експерименту; *метод* – як спосіб теоретичного освоєння спостереженого та виявленого в експерименті; *методологію* – як застосування принципів світогляду [11, с. 3].

На сьогодні актуальними методами дослідження лінгвокультурних концептів є аналіз дефініційних значень, етимологічний аналіз, метод вивчення концептів через лексико-граматичне поле лексеми, що його репрезентує, асоціативний експеримент, когнітивно-семантичний, зіставний аналіз концептів у різних культурах, а також концептуальний аналіз.

У нашому дослідженні звертаємо увагу на *концептуальний аналіз, метод аналізу дефініцій та асоціативний експеримент*.

Мета концептуального аналізу – «виявлення парадигми культурно значущих концептів й опис їх концептосфери» [6, с. 69]. Об'єктом дослідження є смисли, що передаються окремими словами, граматичними категоріями або текстами, при цьому залучення великого корпусу контекстів уживання слова в художній літературі дає змогу не лише описати розглянутий концепт, а й структурувати його, виокремлюючи набір найбільш характерні ознаки.

В. Маслова описала методику проведення концептуального аналізу спираючись на структурні особливості концепту. Ядро – це словникові значення тієї чи іншої лексеми, які, на думку вченого, укладають великі можливості в розкритті змісту концепту, виявленні специфіки його мовного вираження. Периферія – суб'єктивний досвід, різні прагматичні складники лексеми, конотації та асоціації [9, с. 98].

На думку В. Маслової, «кожен концепт як складний ментальний комплекс охоплює, крім смислового змісту, ще й оцінку, ставлення людини до того чи іншого відображуваного об'єкта...» [8, с. 55].

В. Маслова визначає п'ять так званих «шарів» концепту [12, с. 248] :

- I) словникова дефініція концепту (ядро);
- II) етимологія концепту;
- III) інші дефініції концепту (наукові, філософські та ін.);
- IV) метафора, метонімія, ідіоми, фразеологізми, сталі вирази, приказки й прислів'я;
- V) індивідуальне сприйняття концепту (які асоціації виникають, у що людина вірить, що відчуває, уявляє).

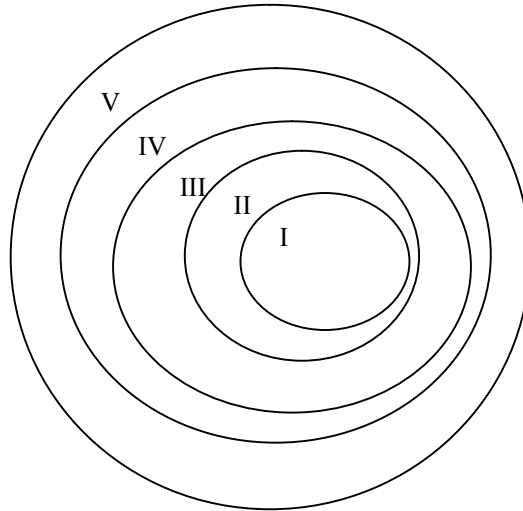

Рис. 1. Структура концепту за В. Масловою

Р. Фрумкіна та І. Штерн стверджують, що на сьогодні в сучасному мовознавстві відомі чотири типи концептуального аналізу [12, с. 253–255].

1. Перший тип пов'язаний із лінгвістичною філософією та антропоцентричною етнолінгвістикою, вивчає відображення понять у мові. Цей тип концептуального аналізу знаходить відображення у двох абсолютно різних галузях. Перша (Н. Арутюнова, Т. Радзівєвська) досліджує важливі філософські поняття, такі як *знання, істина, доля, добро, зло* в різних контекстах (літератури різних жанрів, різних культур, повсякденного використання, свідомість простих людей тощо). Внутрішній досвід дослідника, життєвий досвід інформантів сприяє полегшенню інтерпретації концепту.

Друга галузь першого типу концептуального аналізу представлена *етноцентричним підходом* до значення слова (А. Вежбицька). У цьому випадку значення розглядають як ментальний об'єкт, аналізують із двох точок зору – *антропоцентричної* (коли зображує універсальні характеристики людської природи) й *етноцентричної* (обумовлено особливостями певного етносу). Уважається, що світ не може бути адекватно описаний мовними засобами, оскільки вони накладають певний вид світу (образу світу) на носіїв мови. Кожна мова фіксує свою картину світу. При порівнянні образів світу різних народів, зовсім різні концептуальні структури приходять до відома: одні й ті ж концепції можуть існувати по-різному.

2. Другий тип концептуального аналізу (Т. Булигіна, Р. Розіна) фокусується на аналізі предикативної лексики, модальних часток, квантифікаторів у різних діагностичних контекстах.

3. Концептуальний аналіз третього типу застосовують для всіх видів лексичної одиниць, процедура полягає в поясненні концепту за допомогою формально семантичної мови (І. Мельчук, А. Вежбицька), «анкетування» слів або словосполучень, котрі вербалізують певний концепт (С. Нікітіна).

4. Четвертий тип концептуального аналізу (А. Баранов, В. Сергеев) спрямований на соціальні, політичні та ідеологічні концепти, такі як *свобода, справедливість, перемога*. Визначає взаємозв'язок між діахронічними змінами в змісті цих концептів і розвиток соціальних ідей, військових доктрин.

Слід зазначити, що В. Маслова визначає такі етапи концептуального аналізу:

1. Визначення преференціальної ситуації, до якої концепт належить.
2. Вивчення лексикографічних визначень. Словникове визначення вважається ядром концепту.
3. Вивчення етимології лексичної одиниці.

4. Вивчення концепту в різних контекстах (у філософії, науці, поезії, прозі, живописі, музиці, скульптурі, метафорі, метонімії, прислів'ях, приказках тощо).

5. Вивчення асоціативних зв'язків лексичних одиниць, котрі позначають концепт.

Отже, загалом концептуальний аналіз спрямований на визначення змісту концепту, побудову структурної моделі концепту та розкриття специфіки його вербалізації в мові. Концептуальну характеристику розкривають через значення лексичних одиниць, їх визначення й контексти використання.

Актуальним на сьогодні залишається в сучасній лінгвоконцептології дослідження концепту за допомогою дефініційного аналізу, який є досить продуктивним і необхідним для вивчення структури концепту й опису сучасної концептуальної системи. Використовуючи дефініції, такий аналіз співвідносить значення певних лексичних одиниць. Словникові дефініції допомагають установити характер і типи значеннєвої структури слів, вони можуть належати до різних семасіологічних підкласів та семантичних розрядів [14].

Словникові статті, які описують семантичну структуру концепту, зазвичай містять однотипні й різнотипні дефініції та представляють різні лексико-семантичні варіанти. Схеми побудови лексико-граматичних дефініцій можуть бути різними, усе залежить від того, яка частина мови і який лексико-граматичний розряд фіксується.

На думку П. Денисова, існує три основні види дефініцій, хоча вони можуть нараховувати до 50–60 різновидів: 1) описова, 2) синонімічна й 3) відправна (дериваційна) [4].

Отже, словникові дефініції розглядають як достатньо повне та об'єктивне джерело фіксованого опису концепту.

Залучення асоціативного експерименту – одна з особливостей методики аналізу лінгвокультурних концептів. Слід також зауважити, що під час проведення дослідження лінгвіста цікавить система семантичних і граматичних відношень, образи свідомості, мотиви й оцінки. Він насамперед аналізує мовну форму, яку приймає асоціювання, у центрі його уваги – мовні фактори.

На сьогодні в психології актуальні три види асоціативного експерименту [2]:

1) *вільний*, коли респонденту пропонують відповісти словом – R, що перше спало йому/їй на думку після пред'явлення слова – S, без формальних або змістовних обмежень для слова – R;

2) *керований*, у якому експериментатор ставить перед респондентом конкретне завдання й обмежує вибір передбачуваної R (наприклад, відповідати лише іменниками);

3) *ланцюговий*, у якому респонденту пропонують відповісти будь-якою кількістю слів – R R, що спадають йому/їй на думку після пред'явлення слова – S, без формальних або змістовних обмежень для слів – R R.

У методиці дослідження лінгвокультурних концептів використовують метод *вільного асоціативного експерименту (BAE)*. Вільним асоціативним експериментом послуговуються при відтворенні фрагментів мовної картини світу та дослідження специфіки формування національного менталітету.

Вільний асоціативний експеримент є найпростішим з усіх асоціативних експериментів і водночас досить ефективним. Під час асоціативного експерименту ресструють тип реакції, частоту однотипних асоціацій, величину латентних періодів (час, що минув між словом-стимулом і відповіддю учасника експерименту, поведінкові та фізіологічні реакції й ін.). За характером цих даних можна судити про прихований потяг й «афективні комплекси» учасника експерименту, його установки, а також соціально-біографічні дані (вік, стать, професію, соціальне походження тощо) [2].

Уважається, що на асоціації, отримані у вільному асоціативному експерименті, впливають два фактори «*лінгвістичний*», тобто певні характеристики самого стимульного слова, і «*прагматичний*», або вплив особистості самого випробуваного [2].

Уперше асоціативний експеримент проведено в XIX ст. Він спрямований на з'ясування індивідуальних особливостей людини, а це означає, що за своєю суттю асоціативний експеримент є психодіагностичною методикою, своєрідним об'єктивним тестом для вивчення особистості [13, с. 106].

У ході вільного асоціативного експерименту його учасник виконує такі дії:

- по-перше, від досліджуваного в умовах експерименту потрібні концентрація уваги, готовність до сприйняття стимулу, тому час реагування залежить і від рівня установки, і від готовності до реакції;
- друга дія – це сприйняття слова-стимулу, яке включає впізнавання й розуміння почутого чи побаченого слова;

- третя дія – самоспостереження. Досліджуваний повинен відповісти, які уявлення й думки в нього виникають у відповідь на стимул;
- четверта дія – це формування відповіді.

Як видно з наведених дій, асоціативний експеримент вимагає від досліджуваного довільної діяльності. Тільки одна ланка в цьому експерименті не може бути довільною – виникнення відповідної думки, реакції у свідомості випробуваного [13, с. 108].

На думку мовознавця О. Горошко, важливими є й умови проведення експерименту:

- 1) важлива форма проведення, що обирається (усна, усно-письмова, письмова), та спосіб презентації стимульного матеріалу;
- 2) поведінка експериментатора, його індивідуальні характеристики;
- 3) умови, у яких проводиться експеримент (наприклад, аудиторія, погода й ін.);
- 4) соціальні та психофізичні характеристики осіб, які беруть участь в експерименті, їхній настрій і психологічний стан;
- 5) обробка асоціативного матеріалу, його подальша формалізація та інтерпретація [3].

ВАН може проводитися як у груповій, так і в індивідуальній формах. Кожна з них має свої переваги: індивідуальна дає можливість фіксувати час реагування й позбавляє впливу інших осіб на відповіді інформанта. Групова форма проведення ВАН економить час дослідника.

Форма експерименту впливає на характер ядра асоціативного поля. Аналіз результатів дослідження, проведений К. Бочкарьовою, засвідчив, що усна форма проведення ВАН більше сприяє реакціям парадигматичного (44 %) та тематичного (33 %) типу, а письмова – парадигматичного (47 %) й синтагматичного (47 %) [1, с. 36].

Слід зазначити, що формування стимульного списку – один із найважливіших етапів в експерименті. Потрібно визначити основні критерії для оцінки актуальності та достовірності стимульних понять.

Отже, зазначимо, що вербальні асоціації є не тільки психологічним, а й лінгвістичним явищем.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у результаті аналізу сучасних методів дослідження лінгвокультурних концептів ми дійшли висновку, що комплексне їх використання доцільне для найбільш достовірної побудови концепту. Перспектива подальшого дослідження полягає у вивченні взаємодії між різними компонентами концепту.

Джерела та література

1. Бочкарева Е. В. Влияние формы эксперимента на ядро ассоциативного поля младшего школьника / Е. В. Бочкарева // Проблемы детской речи : материалы Всерос. конф. (Санкт-Петербург, 24–26 нояб. 1999 г.). – СПб. : [б. и.], 1999. – С. 35–39.
2. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента : монография [Электронный ресурс] / Е. И. Горошко. – М. : [б. и.], 2001. – Режим доступа : <http://www.textology.ru/razdel.aspx?id=38>
3. Горошко Е. И. Проблемы проведения свободного ассоциативного эксперимента (методологические аспекты) [Электронный ресурс] / Е. И. Горошко // Известия Волгоград. гос. пед. ун-та. – 2005. – № 3. – Режим доступа : <http://www.textology.ru/goroshko/problem.html>
4. Денисов П. Н. Лексика русского языка и ее описание / П. Н. Денисов. – М. : Рус. яз., 1980. – 253 с.
5. Карасик В. И. Базовые характеристики лингвокультурных концептов / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Антология концептов. – М. : Гнозис, 2007. – С. 12–13.
6. Карасик В. И. Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 1999. – 208 с.
7. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Яз. славян. культуры, 2004. – 560 с.
8. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учеб. пособие / В. А. Маслова. – 5-е изд. – М. : Флинта ; Наука, 2011. – 295 с.
9. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
10. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика : учеб. изд. / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток–Запад, 2007. – 314 с.
11. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – 5-е изд., стереотип. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 312 с.

12. Сухорольська С. М. Методи лінгвістичних досліджень : навч. посіб. / С. М. Сухорольська, О. І. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Львів : Інтеллект-Захід, 2009. – 348 с.
13. Тойм К. Ассоциативный эксперимент в психодиагностике в XIX веке / К. Тойм // Ученые записки Тартуского университета, 1978. – Вып. 465. – С. 106–121.
14. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы / А. А. Уфимцева. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 287 с.

Розвод Элина. Методы исследования лингвокультурных концептов. В статье рассматриваются методы исследования лингвокультурных концептов, особое внимание уделяется концептуальному анализу. Проанализированы особенности применения различных типов концептуального анализа и этапы его проведения: определение преференциальных ситуаций, к которой принадлежит концепт; изучение лексикографических определений, этимологии лексической единицы, концепта в различных контекстах (философии, науке, поэзии, прозе, живописи, музыке, скульптуре, метафоре, метонимии, пословицах, поговорках и т. д.); изучение ассоциативных связей лексических единиц, которые обозначают концепт. Концептуальный анализ направлен на определение содержания концепта и особенности его построения. Значительное внимание обращается также на актуальность использования при исследовании концептов ассоциативного эксперимента и дефиниционного анализа. Отмечается, что свободным ассоциативным экспериментом пользуются при воспроизведении языковой картины мира, ведь его средствами можно воссоздать социальный портрет. При исследовании концепта с помощью анализа дефиниции – рассматриваются как достаточно полный и объективный источник формализации содержательной структуры слова.

Ключевые слова: ядро, периферия, дефиниция, метод, анализ, концепт.

Rozvod Elina. Methods of Investigation of Linguacultural Concepts. In the article methods of investigation of linguacultural concepts are examined, special attention is paid to the conceptual analysis. The peculiarities of the usage of different types of analysis and conceptual stages of its realization are analyzed: defining the referential situation the concept belongs to; studying lexicographic definitions; studying the etymology of the lexical item; studying the concept in various contexts (philosophy, science, poetry, prose, painting, music, sculpture, metaphors, metonymies, proverbs, sayings, etc.); studying the associative connections of the lexical item designating the concept. Conceptual analysis is aimed to determine the content of the concept and features of its construction. Much attention is also paid to the relevant usage of associative experiment and definitional analysis during the investigation of the concept. It was indicated that free associative experiment is used to reproduce the linguistic map of the world, because it means it's possible to recreate social portrait. By analyzing the concept with the help of definition – it's regarded as adequate and objective source of formalization of semantic structure of the word.

Key words: core, periphery, definition, method, analysis, concept.

Стаття надійшла до редколегії
05.01.2015 р.

УДК 811.112.2:81'373

**Василь Угринюк
Ростислав Угринюк**

Основні ознаки концепту ВВІЧЛИВІСТЬ у німецькій мовній картині світу

Стаття є спробою опису мовного відображення концепту ВВІЧЛИВІСТЬ на об'ємному мовному матеріалі (11 064 випадків уживань ключової лексики *Höflichkeit*), дібраного із Мангаймського корпусу німецької мови (COSMAS). Проаналізовано комплекс ознак досліджуваного концепту сучасної німецької мови. Відповідно до викладеного матеріалу найчастотніші ознаки концепту ВВІЧЛИВІСТЬ – дипломатичність (3552) як установлення міждержавних відносин; формальність (2210) у дотриманні загальноприйнятих норм поведінки; набутість (1820) як риса, що формується під впливом певних умов соціального середовища; успішність (1604) і в повсякденних справах, і в професійній сфері. Менш вагомі ознаки: демонстративна ввічливість (522), щоб викликати схвальне ставлення; гостинність (498); особливості доброго тону (780) представників інших національностей очима носіїв німецької мови. Нерелевантні ознаки: вродженість (22); фальшивість, несправжність (56). Увічливість в уяві носіїв німецької мови має формальний, подекуди ритуальний характер, є соціальною рисою та слугує успішному виконанню різноманітних завдань.